

Олексій Ясь
Київ

Якою має бути сучасна українська історіографія?

Колесник І. Українська історіографія: концептуальна історія / За ред. В. Смолія. – К.: НАН України. Ін-т історії України, 2013. – 566 с.

Сучасна людина існує на перехресті відмінних, конкуруючих, доповнюючих, інколи калейдоскопічних інформаційних середовищ, які стали неодмінним атрибутом стилю життя інтелектуала на початку ХХІ ст. Потужні мультимедійні потоки, повсякчасне й глибоке занурення у віртуальний простір, майже фантастичні навіть за вимірами 1990-х років обсяги й темпи циркуляції інформації витворюють враження ілюзорності, скороминущості буття, котре часто-густо розгортається у вигляді проєктованих образів, концептів, ідей. Тож життя інтелектуала минає у безперервній «гонитві» за інформацією. Ці враження, часом продукують думку про суцільну проєктованість нинішнього життя, за хаотичністю і мінливістю якого ми прагнемо віднайти й осягнути відповідні моделі, епістемологічні взірці, дискурсивні практики, пізнавальні стратегії тощо.

Така чуттєва рецепція, з одного боку, виказує звичний емоційний дискомфорт, інерцію мислення і традиційний потяг до ностальгійних розумувань про старі «золоті» часи, котрі притаманні майже кожній генерації. З другого боку, вона засвідчує ту небувалу роль, яку відіграє гра проєкцій чи конструкцій на сучасному культурному полі, котра обіймає практично всі сфери інтелектуального буття. Загалом йдеться про виключне значення проєктивної уяви у сучасних наукових практиках, зокрема на теренах історичної науки.

З цієї перспективи неабияку цікавість становить книга відомого українського історика Ірини Колесник. За вповні академічною назвою даної роботи переховується вельми своєрідна концептуальна пропозиція-проєкція: якою має / може бути / стане сучасна українська історіографія?!

Все починалося зі слова... Цей давній афоризм слугує точкою відліку, з переосмислення якого розпочинається нитка авторських міркувань. З легкої руки піонерів «лінгвістичного повороту», проблема мови історика протягом

останніх десятиліть стала неодмінним компонентом нинішніх дискурсивних практик. Тому, попри звинувачення в абсолютизації естетичного, фігуративного чи мовного історизму, які зазвичай закидають прихильникам наративної філософії історії, питання мовного представлення постає практично перед будь-яким сучасним істориком, приміром, як той чи інший спосіб саморепрезентації, творчого вираження, наукової комунікації, інструментальних уподобань і навіть культурного вибору.

Втім, мовні практики на обширах соціогуманітаристики, зокрема історії, цікавили науковців ще задовго до ери «лінгвістичних» або «наративістських» експериментів. Згадаємо, скажімо, такі відомі напрями чи субдисципліни, як-от герменевтика й історія понять, коріння яких сягають, щонайменше, ранньомодерного часу, зокрема тісно пов'язані з риторичними, теологічними й антикварними практиками. Отож проблема мови історика постає не тільки з перспективи останніх інтелектуальних новацій (за висловом скептиків чергової інтелектуальної моди), а й як старе-нове питання пізнання, хоч і у новітньому прочитанні, точніше у світлі проекцій сучасного соціогуманітарного знання.

Сітка координат, крізь яку простежується мовне представлення, виглядає напрочуд складною, динамічною та полівимірною, а у чомусь навіть оманливою. Власне, варто вести мову не стільки про усталені координати, скільки про загальні орієнтири — масштабні революційні трансформації й неписані конвенціональні домовленості, читання та переклад, мовну культуру і поняттєву свідомість, інтенціональність та контекстуальність, індивідуалізацію й чуттєвість тощо. Така конфігурація не тільки витворює ефект калейдоскопічності, мозаїчності, багатошаровості сучасної наукової мови, а й продукує специфічні уявлення, приміром, образ багатолікого і, заразом, майже невловимого Януса, з яким мимоволі асоціюються мовні практики сучасних учених, зокрема істориків. Адже нинішні тексти часто-густо нагадують самотутні «мовні» лабіринти з украй заплутаними, суперечливими й прихованими смислами, які чомусь повсякчас дисонують зі звичним і дещо приземленим предметним світом.

Наріжною чи засадною конструкцією студії І.Колесник є ідея концептуальної історії, котра розгортається на тлі представлення інтелектуальних і комунікативних контекстів мови історика як специфічної й навіть унікальної «мовної особистості». Проективна пропозиція авторки обіймає 35 базових понять, які мають численні й розгалужені похідні означення. Вони структуровані за п'ятьма основними блоками: 1) історіографічні поняття («історіографічний факт», «історіографічна ситуація» та ін.); 2) наукознавчі терміни та дефініції з обсягу соціології та філософії науки («образ науки», «стереотип», «рефлексія»); 3) культурологічні категорії («ідентичність», «історична свідомість», «ментальність»); 4) постмодерністські концепти, як-от «наратив», «деконструкція», «дискурс», «інтертекстуальність» і т.п.; 5) загальні категорії соціогуманітаристики — «інтелектуальне співтова-

риство», «кар'єра», «культурна пам'ять», «ментальні мапи», «міждисциплінарність», «поворот» та ін.

Зауважимо, що йдеться про поняття з доволі відмінним «родовим» походженням: від терміна «рефлексія», котрим інтенсивно послуговувався англійський філософ і політик XVII ст. Джон Локк, до «дискурсу» — одного з найвідоміших конструктів постмодерністських дослідницьких стратегій, який зазвичай пов'язують зі славнозвісними постатями французького інтелектуала Мішеля Фуко й російського філософа Михайла Бахтіна. До того ж, частина термінів (історіографічних, наукознавчих, почасти культурологічних) досить інтенсивно циркулювала ще на обширах радянської соціогуманітаристики 1950-х–1970-х років. Пригадаємо, наприклад, відомі вподобання у царині історіографічної термінології російського історика М.Нечкіної, які тою чи іншою мірою побутують у дослідницьких практиках різних учених і до сьогодні. Натомість постмодерністські новації та загальні категорії гуманітарних і суспільних дисциплін увійшли до широкого наукового обігу здебільшого протягом 1990-х–2000-х років.

Отож тезаурус, запропонований І.Колесник, видається доволі строка-тим і сегментованим, принаймні, на перший погляд. Та найголовніше те, що цей словниковий компендіум подається як цілісна, хоч і неоднорідна, пропозиція, ба навіть як своєрідна палітра різноманітних способів представлення сучасного українського історіописання. У широкому сенсі такий підхід нав'язує не тільки певні інструментальні можливості, дослідницькі стратегії, а й продукує низку культурознавчих, онтологічних, аксіологічних смислів.

Зрештою, «концептуальна історія» І.Колесник демонструє ті трансформації, котрі розгорнулися у термінологічній царині українського історіописання, яке тривалий час існувало в імперському, радянському та пострадянському культурному просторі. Скажімо, доволі добре відомі термінологічні означення, що побутували у межах радянського історіописання, як-от «історіографічний факт» й «історіографічне джерело». Останні нав'язують досить своєрідні конотації, які тою чи іншою мірою тяжіють до давніх дискусій про «первинні» і «вторинні» факти / джерела та їхню ієрархію у світлі соціогуманітарного знання початку ХХ ст.

Варто наголосити, що циркуляція певних концептів подається авторкою як вислід різноманітних пізнавальних ситуацій. Приміром, поняття «методологія», котре, як правило, пов'язується з постаттю відомого німецького історика Й.-Г.Дройзена, потрактовується у контексті численних інструментальних і культурознавчих трансформацій соціогуманітаристики впродовж усього ХХ ст. Зокрема, чільне місце відводиться методологічній кризі початку ХХ ст., що, врешті-решт, виплекала чимало цікавих пропозицій на ниві соціогуманітаристики (неокантіанство, неомарксизм, фрейдизм, презентизм, емпіризм, феноменологія, морфологія всесвітньої історії та культур та ін.). Натомість розмаїті смисли методології, що циркулюють у другій половині ХХ ст., пов'язуються із загальним рефреном «мовчазної

революції», в надрах якої окреслюються численні візії й концепції, котрі тяжіють до аналітичної філософії історії.

У схожому сенсі І.Колесник репрезентує і низку наукознавчих дефініцій, як-от «образ науки», «образ історика», «наукова революція», «криза науки», «науковий поворот», «рефлексивна модель історіографії», «стереотип», «стиль наукового мислення» та ін., які мають специфічні українські проєкції. За такого підходу історіографія розглядається не як історія суспільної думки чи самостійна наука / дисципліна, а як самобутній рефлексивний рівень історичної науки.

Наприклад, авторка згадує про дидактичну чи університетську концепцію виникнення історіографії, котру запропонувала відома російська дослідниця Р.Киреева. Вочевидь, остання подала у річці впливів її наставниці — академіка М.Нечкіної.

Низка понять, репрезентованих у книзі І.Колесник, розглядається з різноманітних ракурсів. Скажімо, дефініція «стиль наукового мислення» представлена як результат наукознавчих, так і культурологічних потуг. Зокрема, цей концепт подається як своєрідний маркер когнітивної свідомості, котрий побутує поряд із смислами, які продукуються низкою термінів — парадигма, паттерн, канон наукової праці і т.п. Водночас авторка розмірковує про розмаїття і зв'язок відмінних стильових форм на обширах соціогуманітаристики: універсальний стиль мислення, корпоративно-груповий або професійно-груповий стиль мислення зі спеціально-предметним полем, індивідуальний чи персональний стиль мислення вченого тощо. Відтак обстоюється думка про амбівалентну природу індивідуального стилю — наукову й аксіологічну. Більше того, низка науковців (причому не тільки гуманітаріїв, а й фізиків і математиків!) уподібнюють персональний стиль мислення вченого до неповторного «почерку», котрий простежується як у текстах, так і дослідницьких практиках і навіть в експериментальних дослідках.

За тезаурусом І.Колесник, до кола наукознавчих понять належить і термін «наукова школа», хоч останній дедалі частіше нав'язує не тільки когнітивні смисли, а й культурознавчі конотації. Тим паче, що від другої половини ХХ ст. культурознавча експансія й антропологічні інтенції на ниві наукознавства виступають як провідний рефрен у студіюванні історії науки. Ці устремління дедалі більше проступають у царині термінологічного апарату неформальної інституціоналізації науки — напрям, школа, течія та ін. Означені поняття часто вживаються як тотожні, принаймні, співмірні дефініції на полі розмаїтого предметного матеріалу, проте інколи розрізняються за рівнем загальності й продукованими смислами. Причому певні відголоски західних дискусій, хоч і в урізаному й викривленому вигляді, простежуються у радянській соціогуманітаристиці 1970-х – 1980-х років, зокрема у відомих текстах М.Ярошевського.

На думку І.Колесник, плідним підходом до ранжування вищеназваних термінів є використання поняття «наукова» школа як ідеального конструктору у

дослідницьких практиках, що дозволяє не тільки виокремити її провідні риси, а й порушити проблеми схолярної ідентичності (своєрідної саморефлексії вченого) та групової самосвідомості істориків. Такий підхід істотно урізноманітнює й нюансує звичну палітру неформальної інституціоналізації української історичної науки, до якої додаються не тільки важливі відтінки та кольори, а й новітні ракурси і способи репрезентації, зокрема з перспективи «діючих» генерацій у дусі К.Мангайма й Х.Ортеги-і-Гасета, теорії мережевих комунікацій і т.п.

Проективна пропозиція І.Колесник містить і низку культурологічних понять — ідентичність, інтелектуал, двокультурність, ментальність і навіть історична свідомість. Виняткове місце у цьому культурологічному блоці посідає категорія «ідентичність», котра має надзвичайно строкате семантичне поле й продукує амбівалентні змісти. Недаремно ідентичність розглядають як засадний елемент суб'єктивної реальності. В українській культурній та інтелектуальній історії ідентичність як поняття-інструмент пов'язане не тільки з відомою проблематикою цивілізаційного перехрестя, культурної належності, котру здебільшого позиціонують у вигляді відомої дихотомії окциденталізм / орієнталізм, а й із проблемою конкуруючих, плаваючих, доповнюючих або взаємовиключних лояльностей. Недаремно авторка згадує про концепт «криза ідентичності», що відображає розмивання звичних сенсів і колізію традиційних предметних значень. Заразом вона наводить відомі типології й класифікації ідентичностей, які репрезентують різні способи / канали / джерела соціалізації — сімейна (родова), територіальна (локальна), класова, релігійна, політична, національна, етнічна та загальнолюдська ідентичність.

Прикметною рисою концептуальної пропозиції І.Колесник є те, що термін «історична свідомість» репрезентується як культурологічне поняття, передусім, у світлі метаморфоз історичного часу. Відзначимо, що ціла низка інтелектуалів потрактовують першу дефініцію як із перспективи історії та філософії науки, себто наукознавства, так і соціогуманітаристики, зокрема історії суспільної думки. Вочевидь, таке представлення «історичної свідомості» пов'язано з нинішніми термінологічними мутаціями, котрі руйнують усталені межі звичного дисциплінарного знання.

Іншою цікавою термінологічною новацією у книзі І.Колесник є поняття «інтелектуал», яке авторка пов'язує з багатоманітними культурними смислами й контекстами вжитку. Власне, йдеться про різноманітні культурно-національні типології інтелектуалів, особливості їх духовного та наукового життя і навіть про той чи інший персональний стан, який вони переживають у певний період своєї біографії. Зауважимо, що цей перехід від продукування культурних сенсів до представлення станів буття чи психологічних, емоційних, чуттєвих вимірів існування, точніше Інакшості відомих учених і мислителів (невротизм, сексуальна ідентичність і т.п.) на тлі життя їхніх сучасників відображає помітний вплив постмодерністських практик.

Поважне місце в авторському тексті посідають концепти постмодернізму, як-от гранд-нарратив, деконструкція, дискурс, нарративна філософія історії, нелінійне письмо, НЛП (нейролінгвістичне програмування) та ін. Зазвичай постмодернізм пов'язують із культурними чи інтелектуальними почуваннями й устремліннями останніх десятиліть ХХ ст.

Утім, інтелектуальні настрої, які провіщали / пророкували кінець Модерну, побутовали ще напередодні Першої світової війни. Тому у тогочасних текстах віднаходять майбутній ключовий термін — Постмодерн. Певні предтечі простежуються й на ниві нарративної філософії історії. Приміром, Г.Вайт свого часу неодноразово згадував російського вченого В.Шкловського — одного з чільних репрезентантів і теоретиків формальної школи у літературознавстві 1920-х років. Ці спостереження перегукуються з розумуваннями Ж.-Ф.Ліотара про те, що постмодернізм протягом тривалого часу визрівав у межах модерністської культури.

Постмодерністські концепти, як й інші термінологічні блоки, подаються у студії І.Колесник на перехресті дослідницьких стратегій українського історіописання й світової соціогуманітаристики, наприклад, класичного гранд-нарративу М.Грушевського, мішанини різних версій «великого тексту» протягом 1990-х років тощо. Водночас авторка обстоює думку про відродження гранд-нарративу з перспективи герменевтики й синергетики, зокрема у річищі представлення нелінійної історії — несталої, перервної, дискретної минушини. Ці думки про моделі нелінійної історії продукують певні паралелі з відомими роздумами українського вченого Б.Крупницького про «спазми», «скоки», «розриви», «поштовхи», «переривчатість» у концептуалізації світу історії, висловлені у його текстах другої половини 1940-х — початку 1950-х років.

Ще один цікавий термінологічний блок, який І.Колесник позиціонує як категорії неорационалізму, складається з цілої низки понять — інтелектуальне співтовариство, кар'єра та біографічні профілі історика, міждисциплінарність, ментальне картографування, мережева модель науки, історична пам'ять, поворот до матеріального та інші. Зазначимо, що неорационалізм як напрям у філософії й історії науки склався протягом першої половини ХХ ст., хоч нині його дедалі частіше розглядають як своєрідну альтернативу постмодернізму. Тож низка концептів неорационалізму не тільки здобула нове життя на зламі ХХ й ХХІ ст., а й відіграє роль відповідних дороговказів для конструювання новітніх образів науки, котрі асоціюються з іншою реальністю чи «реальністю другого ступеня». Зокрема, своєрідними взірцями такої сконструйованої «реальності» є ментальні мапи й ментальне картографування. З аналогічної перспективи постають і різноманітні означення та типології інтелектуальних співтовариств, біографічних профілів історика, кар'єрних моделей і т. п. Ба більше, авторська пропозиція містить чимало цікавих можливостей для представлення, опису й пояснення різних станів інтелектуала, дослідника, особистості на перехресті відмінних культурних середовищ, напруги і метаморфоз внутрішнього буття мислителів

й учених, індивідуальних, комунікативних, мережевих і групових вимірів багатоманітних наукових практик тощо.

Отож концептуальна історія І.Колесник не пропонує універсальних рецептів представлення чи одноманітних сумативних образів українського історіописання. Натомість у репрезентованій роботі йдеться про розмаїтті, полівимірні, динамічні і навіть калейдоскопічні проекції сучасного соціо-гуманітарного знання на поле української історіографії, котрі мають піднести творчу уяву і зніщувати креативні повороти думки нинішніх істориків. Видається, що саме термінологічні проекції І.Колесник окреслюють широкий горизонт можливостей та сподівань щодо представлення історії й теорії української історичної науки і, водночас, становлять найцінніший здобуток її цікавої праці.

